

СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ КАТЕГОРІЇ «КОРПОРАТИВНІ ПРАВА ДЕРЖАВИ»

Климчук С.В., д.е.н., доцент, ТНУ ім. В.І. Вернадського,
Мінець Ю.Є., аспірант, Державна навчально-наукова установа «Академія фінансового управління»

У статті проаналізовано чинні нормативно-правові акти в частині визначення понять «корпоративні права» та «корпоративні права держави», виявлено головні недоліки тлумачень цих понять, з'ясовано юридичну природу корпоративних прав. Запропоновано нове визначення «корпоративних прав держави».

Ключові слова: корпоративні права, корпоративні права держави.

ВСТУП

В умовах трансформації економіки України, процесу роздержавлення власності постійно виникає питання формування підходів до підвищення ефективності управління корпоративними правами держави. Тобто питання ефективності управління державними корпоративними правами за умов побудови ринкових відносин в економіці дедалі більше привертають увагу науковців і стають предметом вивчення останніх. І хоча на теоретичному рівні дослідженню цього питання безпосередньо або опосередковано присвятили свою увагу такі правники України як Вінник О.М., Спасибо-Фатєєва І.В., Кашаніна Т., Воловик О., Кучеренко І.М., Кібенко О.Р., Задихайло Д.В., Винар Л.В., Погребний Д.І. та інші науковці, проте велика кількість аспектів цієї проблеми залишається недослідженою.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Проблеми методології управління корпоративними правами держави потребують попереднього розгляду економічної сутності понять «корпоративні права» та «корпоративні права держави», які, з одного боку, мають визначати сутність такого управління в сучасних умовах господарювання, а з іншого — його значення для забезпечення ефективного управління корпоративними правами держави з метою забезпечення надходження до Державного бюджету України дивідендів на державну частку.

Метою статті є здійснення аналізу поняття корпоративних прав, визначення його економічної сутності, з'ясування юридичної природи корпоративних прав держави, здійснення історичного експерименту запровадження цього поняття у вітчизняному законодавстві та звернення до першоджерел цього терміну, а також визначення місця корпоративних прав держави в системі державного управління.

РЕЗУЛЬТАТИ

У економічній літературі зустрічаються різні точки зору щодо визначення поняття корпоративних прав. Визначення поняття корпоративних прав до сьогоднішнього дня є дискусійним серед великого кола науковців, практиків та нормотворців. Корпоративні права не слід плутати з корпоративним правом. Останнє є більш об'ємним поняттям і може розглядатися як право об'єктивне, тобто як система норм, що регулюють відповідну групу суспільних відносин, і як право суб'єктивне — конкретна правомочність, що належить тому чи іншому учаснику правовідносин. У суб'єктивному сенсі корпоративне право включає: правомочність осіб вступати в корпоративні об'єднання, а також — права особи, що впливають з його членства (участі) [1]. Останні, на думку автора, можна іменувати корпоративними правами.

У чинному законодавстві сформувалися декілька підходів до визначення поняття корпоративних прав.

Вперше в українське законодавство цей термін було введено ще 1992 року Декретом Кабінету Міністрів України №24-92 «Про впорядкування діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств», де було передбачено, що керівникам, заступникам керівників державних підприємств, установ і організацій, їх структурних підрозділів, а також посадовим особам державних органів, органів місцевого і регіонального самоврядування забороняється безпосередньо займатися підприємницькою діяльністю [2]. Це не виключало їхнього права отримувати дивіденди від акцій, а також доходи від інших корпоративних прав.

До прийняття Закону України «Про акціонерні товариства» визначення поняття «корпоративних прав» наводилося у двох різних за спрямованістю правового регулювання законодавчих актах.

Розуміння поняття корпоративних прав знайшло своє відображення у Законі України «Про оподаткування прибутку підприємств», введеному в дію 1 січня 1995 року, де зазначалось, що корпоративні права — це права власності на частку (пай) у статутному фонді юридичної особи, створеної відповідно до законодавства про господарські товариства, включаючи право на управління та отримання відповідної частки прибутку такої юридичної особи (підпункт 1.10 статті 1 цього Закону) [3].

У 1997 році у зв'язку із внесенням змін до цього Закону корпоративні права розглядалися як право власності на частку (пай) у статутному фонді (капіталі) юридичної особи, включаючи права на управління, отримання відповідної частки прибутку такої юридичної особи, а також частки активів у разі її ліквідації відповідно до чинного законодавства (підпункт 1.8 статті 1 цього Закону) [4].

Більш широкого за своїм значенням визначення корпоративних прав як права власності на статутний фонд (капітал) юридичної особи або його частку (пай), включаючи права на управління, отри-

мання відповідної частки прибутку такої юридичної особи, а також активів у разі її ліквідації відповідно до чинного законодавства, незалежно від того, чи створена така юридична особа у формі господарського товариства, підприємства, заснованого на власності однієї юридичної або фізичної особи, або в інших організаційно-правових формах, набуло у зв'язку із внесенням змін до цього Закону у 2000 році [5].

Цей підхід, є яскравим прикладом традиційного розуміння сутності корпоративних прав. Такі погляди превалюють у працях переважної більшості вітчизняних дослідників у сфері корпоративного права.

За часи незалежності вищими органами державної влади було прийнято ряд нормативно-правових актів, що в силу своєї загальнообов'язковості свідчили про сприйняття «практикою» саме наведених вище аргументів. Окрім вищезазначеного Закону, це також: Закон України «Про режим іноземного інвестування», постанови КМУ від 15 травня 2000 р. №791 «Про управління корпоративними правами держави» та від 11 лютого 2004 р. №155 «Про затвердження Основних концептуальних підходів до підвищення ефективності управління корпоративними правами держави», постанова Національного банку України від 16.03.1999 №122 «Про затвердження Інструкції про порядок видачі індивідуальних ліцензій на здійснення інвестицій за кордон» (п. 1.3) [6].

За змістом наведених визначень та спрямованістю правового регулювання Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» можна лише здогадуватись, що корпоративні права можна мати щодо юридичної особи, яка має статутний фонд незалежно від того, заснована така юридична особа однією чи кількома фізичними чи юридичними особами, та метою господарської діяльності якої є отримання прибутку.

Крім того, аналіз наведених норм законодавства дає підстави дійти висновку, що до 2003 року корпоративні права в Україні розглядалися лише як права власності на статутний фонд (капітал) юридичної особи або його частку (пай), включаючи певні правомочності.

Деяко нового значення поняття «корпоративні права» набуло у зв'язку із прийняттям Господарського кодексу України, який набрав чинності 1 січня 2003 року.

Так, частиною першою статті 167 цього Кодексу визначено, що корпоративні права — це права особи, частка якої визначається у статутному фонді (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами [7].

За змістом наведені вище визначення поняття «корпоративних прав» деякою мірою є схожими. Однак слід звернути увагу на те, що відповідно до Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» особа може мати корпоративні права щодо будь-якої юридичної особи, яка має статутний фонд (капітал), тобто наведене визначення поняття «корпоративних прав» є ширшим за коло осіб, які його можуть мати. Відповідно ж до Господарського кодексу України корпоративне право можна мати лише стосовно господарської організації.

Крім того, існують й інші істотні відмінності визначення вказаного поняття, наведеного у Законі України «Про оподаткування прибутку підприємств» та у Господарському кодексі України.

У зазначеному Законі корпоративні права визначаються як право власності на статутний фонд. Ця позиція підтримана і Вищим арбітражним (господарським) судом України в інформаційному Листі №01-8/98 від 31.01.2001 [8]. Проте необхідно відмітити, що згідно зі статтею 115 Цивільного кодексу України та ч. 1 ст. 85 Господарського кодексу України господарське товариство є власником майна, яке передане йому учасниками у власність як вклад до статутного капіталу (фонду).

Наведені вище норми дають підстави зробити висновок, що корпоративне право не може містити право власності на майно, передане засновником до статутного фонду господарського товариства, оскільки після того, як особа зробила вклад до статутного фонду господарського товариства, вона перестає бути власником такого вкладу в чому б він не знаходив відображення (майно, майнові права та ін.), а взамін отримує корпоративне право, яке включає і право вимагати частку майна такої юридичної особи пропорційно вкладу до статутного фонду.

Разом із цим необхідно звернути увагу, що із зазначеного правила є виняток. Зокрема, не завжди внесення засновником майна до статутного фонду юридичної особи (господарської організації) спричиняє припинення права власності на відповідне майно. Так, збереження за засновником права власності є характерним для унітарних державних та комунальних підприємств, що створюються виключно на базі відокремленого державного та комунального майна, внесення якого до статутного фонду підприємства не змінює форми власності (статті 73, 78 Господарського кодексу України) [9].

Не вдаючись до дискусій стосовно правової природи статутного фонду, автор підтримує позицію тих науковців, котрі під статутним фондом розуміють суму вкладів засновників та учасників господарського товариства (у сенсі ст. 87 Господарського кодексу України). За таких обставин конструкція права власності щодо частки у статутному фонді виглядає непереконливою. Тоді, на якому «праві» вкладнику (учаснику) належить частка у статутному фонді товариства?

Господарський кодекс України розглядає корпоративні права не як право власності на частку, а як правомочності особи, частка якої визначається у статутному фонді (майні) господарської організації. Тобто визначення частки є лише засобом закріплення за особою корпоративних прав. За змістом ч. 1

ст. 167 Господарського кодексу України належність особі корпоративного права надає їй не право власності на частку у статутному фонді, а право отримувати певну частку прибутку (дивідендів) відповідної організації та майна у разі ліквідації останньої відповідно до закону. Наведене у Господарському кодексі України поняття корпоративного права базується не на абсолютному праві власності на майно, внесене до статутного фонду, а на відносному зобов'язальному праві вимагати лише частку від майна господарської організації.

З урахуванням наведеного можна дійти висновку, що у Господарському кодексі України застосовується інша конструкція, відмінна від права власності. З огляду на визначення, закріплене в Кодексі, стає зрозумілим механізм виникнення корпоративних прав. Це своєрідна, логічно вибудована триступенева модель: спочатку особа повинна набути частку у статутному фонді (майні) господарського товариства, в результаті такої дії вона набуває права участі в товаристві, і як наслідок — набуває корпоративних прав (участь в управлінні, право на дивіденди і т. д.). Однак для того, аби набути специфічного права на частку в статутному фонді (майні) товариства, особа спочатку повинна здійснити вклад до статутного фонду. Це зовсім не означає, що такий вклад сам по собі надає право на участь у товаристві. Аби досягти останнього, потрібна воля товариства. У спрощеному вигляді: з одного боку, особа здійснює відчуження певного майна, а з іншого — набуває певних правомочностей, реалізація яких безпосередньо пов'язана з діяльністю товариства. Останні і є у розумінні автора корпоративними правами. Таким чином, ця позиція подібна міркуванням О. Кібенко про те, що корпоративні права можуть виникати тільки в учасників господарських організацій [10], тобто в осіб, які внаслідок певних юридичних дій набули статусу повноправних учасників товариства.

Також не можна погодитись з тим, що поняття корпоративних прав, наведене у Законі, є ширшим за змістом від того, що розкрито в Кодексі. Деякі дослідники, зокрема О. Єфімов [11], продовжуючи застосовувати конструкцію права власності на статутний фонд (частку) товариства, вбачають у визначенні корпоративних прав, що міститься в Господарському кодексі України, свідоме обмеження можливого обсягу прав щодо статутного фонду товариства. Прихильники такої точки зору вважають, що в Законі під корпоративними правами розуміється не лише право власності на частку в статутному фонді, але й на весь статутний фонд. Заперечуючи конструкцію права власності, у свою чергу, автор не може погодитися з твердженням про вказані обмеження, адже закріплюючи у Господарському кодексі України положення: «корпоративні права — права особи, частка якої визначається у статутному фонді», законодавець у жодному разі не встановлював заборони до випадків, коли б частка особи визначалася як сто відсотків статутного фонду. Тому такі доводи є невинуватими.

Актуальним є також питання щодо самостійності корпоративних прав. Відповідь на запитання, чи вважаються корпоративні права самостійним об'єктом права власності, прямо залежить від визначення правової природи перших. Зустрічаються доволі різні думки. Корпоративні права подекуди характеризуються як майнові права, іноді — як немайнові. Особливої уваги також заслуговує точка зору про поєднання у корпоративних правах елементів майнового та немайнового характеру (змішані).

Існує думка, що корпоративні права є комплексними за змістом майновими правами, однак, включають не тільки майнові, але і організаційні елементи. До майнових зазвичай відносять право на одержання прибутку, право на одержання частини майна товариства у разі ліквідації. Серед організаційних ключовим називають право на управління юридичною особою [12]. Невідповідність цього підходу реаліям можна виявити неозброєним оком. Наразі можна вести мову не про правомочність управління юридичною особою, а тільки про гарантовану можливість брати участь в її управлінні. Така позиція впливає з огляду на закріплення у ст. 97 Цивільного кодексу України наступного: «Управління товариством здійснюють його органи. Органами управління товариством є загальні збори його учасників і виконавчий орган, якщо інше не встановлено законом». Особа, якій належать корпоративні права, не може здійснювати управління товариством (оскільки для цього формуються органи спеціальної компетенції), але має можливість брати участь в управлінні товариством (напр.: голосування на загальних зборах, у т. ч. з питань обрання органів управління товариством). Навіть якщо вести мову про те, що особа може бути обрана на загальних зборах як директор (одноосібний виконавчий орган) і такий особі передається значна кількість повноважень з управління товариством, не можна стверджувати, що ця особа наділяється управлінськими правомочностями апіорі з моменту набуття корпоративних прав. Корпоративними правами щодо участі в управлінні можуть володіти сто осіб, однак бути уповноваженими на управління юридичною особою може тільки визначена їх кількість. Таким чином, «участь в управлінні» та «правомочність управління» є різнорівневими правомочностями, причому перша з них входить до змісту корпоративних прав, інша — швидше характеризує структуру органів управління юридичної особи. Прихильники точки зору про майновий характер корпоративних прав вважають, що останні є самостійним об'єктом права власності, а звідси — можуть бути предметом різних договорів, зокрема і купівлі-продажу.

Доводи про суто немайновий характер корпоративних прав не мають під собою належного і достатнього обґрунтування. З огляду на те, що ця позиція прямо суперечить визначенням корпоративних прав як у Законі, так і у Кодексі, слід вважати її такою, що не підлягає подальшому розвитку.

На розсуд авторів, корпоративні права не являють собою у чистому вигляді різновид майнових чи немайнових прав. Аналіз положень Господарського та Цивільного кодексів України дозволяє дати

чітку відповідь на спірні питання. Звідси, корпоративні права включають правомочності: на участь особи в управлінні товариством (немайнове право); брати участь у розподілі прибутку товариства і одержувати його частину — дивіденди (майнове право); вийти у встановленому порядку з товариства (немайнове право); отримати певну частку прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону (майнове право); здійснити відчуження часток у статутному капіталі товариства, цінних паперів, що засвідчують участь у товаристві (майнове право); одержувати інформацію про діяльність товариства (немайнове право), а також інші правомочності, передбачені законом чи статутними документами. Натомість, право на частку в статутному капіталі не належить до корпоративних прав. Право на частку:

- а) передує у часі виникненню корпоративних прав;
- б) спричиняє виникнення корпоративних прав;
- в) прямо впливає на обсяг корпоративних прав;
- г) тримає корпоративні права у постійній залежності від свого «існування».

Корпоративні права нівелюються у разі припинення права на частку в статутному капіталі.

Таким чином, на думку автора, корпоративні права не є самостійним об'єктом права власності, прямо залежать від набуття прав на частку в статутному фонді (прав на акції).

Всі крапки над «і» щодо корпоративних прав акціонерів, на думку автора, поставлено Законом України «Про акціонерні товариства» від 17 вересня 2008 року №514-VI, тим самим покладено край багатьом дискусіям, які точаться навколо юридичної природи поняття корпоративних прав, оскільки зазначений Закон розглядає ці права як сукупність майнових і немайнових прав акціонера — власника акцій товариства, які впливають з права власності на акції, що включають право на участь в управлінні акціонерним товариством, отримання дивідендів та активів акціонерного товариства у разі його ліквідації відповідно до закону, а також інші права та правомочності, передбачені законом чи статутними документами.

Таке поняття корпоративних прав більш точно відображає сутність корпоративних прав, об'єднавши поняття, визначені в Законі України «Про оподаткування прибутку підприємств» та статті 167 Господарського кодексу України, при цьому встановивши, що це право власності на акції, що в свою чергу включають право на участь в управлінні, отримання дивідендів, активів акціонерного товариства у разі його ліквідації відповідно до закону, а також інші права та правомочності, передбачені законом чи статутними документами.

Стосовно визначення поняття «корпоративні права держави» слід зазначити, що нормативно-правовою базою України трактування цього терміну наводиться лише у двох нормативно-правових документах.

Так відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2004 р. №155 «Про затвердження Основних концептуальних підходів до підвищення ефективності управління корпоративними правами держави» корпоративні права держави — це право держави, частка якої визначається в статутному фонді господарського товариства, що включає право на управління цим товариством, отримання певної частки його прибутку (дивідендів), активів у разі ліквідації відповідно до законодавства, а також інші права, передбачені законом та установчими документами [13].

Дещо по-іншому трактується зазначене поняття у наказі Фонду державного майна України від 24 червня 2004 року № 1241 «Про затвердження критеріїв оцінки ефективності управління корпоративними правами держави». Згідно з цим наказом корпоративні права держави — право власності держави на статутний фонд (капітал) господарського товариства або його частину (акції, частки, паї), включаючи права на управління, отримання відповідної частки прибутку такого господарського товариства, а також активів у разі його ліквідації відповідно до чинного законодавства [14].

З урахуванням проведеного аналізу визначення поняття «корпоративних прав» можна дійти висновку, що наведені вище тлумачення поняття «корпоративних прав держави», на думку автора, потребують коригування.

У першому випадку тлумачення у певній мірі відповідає визначеному Господарським кодексом поняттю «корпоративні права», за виключенням моменту щодо управління товариством. Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2004 р. №155 корпоративні права держави включають право держави на управління цим товариством. Проте, на думку автора, вони повинні включати право на участь в управлінні товариством, як то визначено Господарським кодексом України.

У другому випадку визначення поняття «корпоративні права держави» взагалі не відповідають Господарському кодексу України, оскільки вони розглядаються як право власності держави на статутний фонд (капітал) юридичної особи або його частку (пай).

Слід зазначити, що правові основи управління об'єктами державної власності, зокрема основи управління корпоративними правами держави, визначено Законом України від 21 вересня 2006 року №185-V «Про управління об'єктами державної власності», у якому відсутнє визначення поняття «корпоративні права держави».

Враховуючи наведене, а також з метою уникнення неоднозначного тлумачення вищевказаного поняття та забезпечення ефективного управління корпоративними правами держави, необхідним є ініціювання внесення змін до зазначеного Закону України щодо затвердження на законодавчому рівні

поняття «корпоративні права держави» та викласти сутність цієї категорії у такій редакції: корпоративні права держави — це сукупність майнових і немайнових прав держави-акціонера — власника акцій товариства, які впливають з права власності на акції, що включають право на участь в управлінні акціонерним товариством, отримання дивідендів та активів акціонерного товариства у разі його ліквідації відповідно до закону, а також інші права та правомочності, передбачені законом чи статутними документами.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти таких висновків:

- корпоративні права мають унікальну правову природу, поєднують у собі елементи майнового і немайнового характеру;
- механізм виникнення корпоративних прав — своєрідна, логічно вибудована триступенева модель, яка включає в себе набуття частки у статутному фонді (майні) господарського товариства, набуття права участі в товаристві, і як наслідок — здобуття корпоративних прав (участь в управлінні, право на дивіденди і т. д.);
- корпоративні права — права, що виникають безпосередньо за участю особи у товаристві, а не з права на частку в статутному фонді (майні) товариства;
- корпоративні права не виражаються у формі цінних паперів чи частини у статутному фонді (майні) товариства і не тотожні їм. Однак набуття прав на цінні папери або прав на частку в статутному фонді є обов'язковою передумовою виникнення корпоративних прав;
- корпоративні права не можуть бути самостійним об'єктом права власності, відчужуватися, передаватися іншим суб'єктам. Предметом договору можуть бути акції або права на частку в статутному фонді залежно від організаційно-правової форми господарського товариства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кібенко О. Корпоративне право України: Навч. посіб. / О. Кібенко — Х.: Еспада, 2001. — С. 12.
2. Декрет КМ «Про впорядкування діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств» // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — №11 (16.03.93). — Ст. 94.
3. Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств». // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — №4 (24.01.95). — Ст. 28.
4. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств». // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — №27. — Ст. 181.
5. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань оподаткування». // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — №20 (19.05.2000). — Ст. 149.
6. Національний банк, Постанова «Про затвердження Інструкції про порядок видачі індивідуальних ліцензій на здійснення інвестицій за кордон» від 16.03.1999 №122). // Офіційний вісник України. — 1999. — №17 (14.05.99). — Ст. 754.
7. Господарський кодекс України від 16.01.2003 №436-IV. // Офіційний вісник України. — 2003. — №11 (28.03.2003). — Ст. 462.
8. Вищий арбітражний суд України. Інформаційний Лист № 01-8/98 від 31.01.2001 — <http://www.e-service.com.ua/zakon/101.shtml>;
9. Господарський кодекс України від 16.01.2003 №436-IV. // Офіційний вісник України. — 2003. — №11 (28.03.2003). — Ст. 462.
10. Кібенко О. Корпоративне право: відповіді на запитання. / О. Кібенко. // Мала енциклопедія нотаріуса. — 2005. — №5. — С. 59.
11. Єфімов О. Корпоративні права у новому законодавстві. / О. Єфімов // Бізнес: 3б. систематизованого законодавства. — 2004. — №3.
12. Кравчук В. Застава корпоративних прав. / В. Кравчук. // Юридичний радник. — 2005. — №3.
13. Постанова Кабінету Міністрів України від 11.02.2004 №155 «Про затвердження Основних концептуальних підходів до підвищення ефективності управління корпоративними правами держави» // (Ліга: Бізнес)
14. Наказ Фонду державного майна України від 24 червня 2004 року №1241 «Про затвердження критеріїв оцінки ефективності управління корпоративними правами держави» // (Ліга: Бізнес)